

VIII

POHŘEBNÍ OBŘADY

V době, již se v této práci zabýváme, opouštělo a opustilo již keltské obyvatelstvo Moravy svůj někdejší obřad pochovávání mrtvých s jejich zbraněmi a zbrojí nebo se šperky a jinými milodary do hrobů, zapuštěných hluboko do země¹, a přijalo — zřejmě pod vlivem nové nauky druidů o stěhování duší zemřelých do jiných živých lidí², čímž pominula víra v posmrtný život zemřelých³ — nový obřad pohřbívání žehem.

¹ V poslední době se u nás i v odborné terminologii pro tento druh kostrových hrobů ujímá nesprávný název „ploché hroby kostrové“ podle starého německého „Flachgräber“. Tendencí tohoto názvu bylo a je rozlišit tyto hroby od hrobů mohylových. Nelze jej doporučovat už také proto, že odborné práce archeologické píšeme nejenom pro vyspělé odborníky, nýbrž chceme, aby je četly pokud možná i širší kruhy čtenářů, u nichž může výraz „ploché hroby“ vyvolávat mylnou představu, že pohřby toho druhu byly ukládány na ploché zemi, nikoli do hluboké jámy v zemi, jak své mrtvé pochováváme také ještě dnes my.

Pro stanovení odborného termínu nemůže být rozhodující prostě jen okolnost, že povrch těchto hrobů je dnes plochý a nijak se neliší od okolní půdy, neboť je docela dobře možné a dokonce pravděpodobné, že i na těchto hrobech po zasypání jámy zůstal — podobně jako u našich dnešních hrobů — malý rov, vytvořený z přebývajcí země, vykopané z jámy, který měl — jako ještě dnes — označovat polohu hrobu, aby nedocházelo k jeho porušování pozdějšími pohřby cizími. Tento malý rov nad keltskými hroby ovšem postupem doby a tlením mrtvého těla klesal a konečně úplně zmizel (jako poněkud mizí i nad hroby dnešní doby, nejsou-li rovy obnovovány a udržovány).

Hlavním charakteristikem keltských kostrových hrobů, o něž tu jde, bylo, že pohřby byly ukládány do hlubokých jam (na rozdíl od jiných — také keltských — hrobů mohylových, v nichž byly pohřby zpravidla ukládány na ploché zemi nebo jen ve zcela ploché jamce a nad tělem nebožtíkovým byla pak navršena mohyla). Užívám proto pro tyto hroby, kde je toho potřebí, přesnějšího označení „kostrové hroby, zapuštěné do země“.

² C a e s a r, BG. VI. 14: In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto.

³ Srov. k tomu Š i m e k, VG. IV. 547 a d.

Prostota tohoto nového pohřebního ritu v jeho konečné fasi, jak ji zjistil na příklad Píč na pohřebišti u Stradonic¹, je výmluvným důkazem toho, o jak velký převrat ve víře v posmrtný život tu skutečně šlo. Bezduhá mrtvola zemřelého přestala být pro pozůstalé příbuzné pod vlivem nové druidské nauky předmětem uctívání a byla spálena bez zvláštních obřadů a poct jako mrtvá upomínka na někdejšího člověka, popel byl sebrán a vyspán do prosté malé a mělké jamky v zemi bez jakýchkoli jiných přídavků (věcí mrtvého, milodarů) nebo nejvýše jen s několika symbolickými střípky, které jsou jen posledním dokladem o konservativnosti lidských zvyků . . . A tak konečně vlivem této změny ve víře v posmrtný život zemřelých mizí doklady po velmi početném keltském lidstvu od Gallie až hluboko do střední Evropy v jeho hrobech, protože většinou pro svoji prostotu nebyly vůbec rozpoznány, nebo, přišlo-li se na ně při polních a lesních pracích, nebyla prostým malým hromádkám popele věnována žádná další pozornost . . .

A přece souvěká oppida i jiná hradiště a četné osady nehrazené vydávají svědectví o tom, že tu kypěl život starého lidu i nadále. Na Moravě — podobně jako na západě v Gallii, v Britanii a v Irsku, v podunajských provinciích a jinde — dokonce ještě ve staletích, kdy již v Čechách a v jiných sousedních zemích dávno pohasl . . .

Keltská pohřebišť a jednotlivé hroby na Moravě ukazují, že změna ve víře v posmrtný život neprobíhala asi všude stejně rychle a že tu bylo potřebí značně dlouhé doby, než nová nauka druidů o stěhování duší zemřelých postupně došla plného uznání a staré pohřební obyčeje, spojené s vírou v posmrtný život zemřelých, podobný hmotnému životu na tomto světě, úplně zanikly. Výmluvným dokladem toho jsou jak birituální pohřebišťe starší doby, kde žárové hroby mají ještě touž úpravu a vybavení osobním majetkem zemřelých i milodary příbuzných a přátel jejich jako hroby kostrové, tak také ještě pozdější žárová pohřebišťe, na nichž se kostry vyskytují již jen výjimečně (Ponětovice, Mistřín).

Pohřební obřady starší doby, doložené úpravou a vybavením hrobů **k o s t r o v ý c h**, záležely jednak v úpravě a vybavení nebožtíka, oblečeného zřejmě ve sváteční roucho, jeho výzbrojí a jiným osobním majetkem, šperky a milodary, jídlem a nápoji atd. pro cestu na onen svět, který si pozůstalí představovali zřejmě jako stejně hmotné pokračování života na tomto světě, jednak v úpravě a vybavení hrobu samého. Tím se nám tyto hroby staly velmi důležitým dokladem jak pro nazírání Keltů na posmrtný život, tak také pro posouzení jejich hmotné i kulturní úrovně a částečně i jejich společenského rozvrstvení. Zbraně v mužských hrobech, menší počet mužských hrobů než hrobů ženských a drahé šperky v hrobech žen ukazují, že Volkové

¹ P í č, Starož. II. 2 sl. 9 a d, 117.

v nich pochovaní byli skutečně lidem válečnické povahy, jak nám je vylíčil Caesar⁵, lidem, jehož mužové podnikali kořistnické výpravy do sousedních končin a získávali tak bohatství, jehož výmluvným dokladem jsou honosné šperky jejich žen. Mnozí z těch mužů-bojovníků se však již nevrátili, zahynuli na těchto výpravách... Tak se postupně tenčila šlechtická kasta jezdců-válečníků⁶ a naproti tomu se množil počet těch, kdož bohatli obchodem a provozováním řemesel, při němž bylo patrně v široké míře užíváno otroků jako pracovních sil. S růstem blahobytu a postupným ubýváním počtu mužů-válečníků klesala ovšem nejenom někdejší expansivnost Volků, nýbrž také jejich odolnost proti rostoucí útočnosti sousedních bojovných Germánů, jejichž mistry a učitelé ve válečnictví kdysi Volkové byli. Nová nauka druidů, která zvracela někdejší starý způsob nazírání na život a jeho význam (život reku se již neprodlužoval pro všechny časy i na onom světě) a obracela všecku pozornost keltského lidu k životu na tomto světě a tím i ke snaze, tento život si co nejvíce zpříjemnit a co nejméně zkomplikovat, musila ovšem nutně podporovati tento sestupný vývoj, v němž byly dány všechny podmínky jejich konečného zániku.

Začátek tohoto sestupného vývoje u našich Keltů dokládá vedle stavby ochranných opevněných osad, oppid, také — jak již bylo řečeno — způsob, jakým upadají rituální obřady při pohřbívání žehem. Z počátku se změna v pohřebních obřadech projevovala v podstatě jen v tom, že mrtvý byl spálen, a nedotkla se zatím ještě formy a úpravy hrobů samotných. Hroby byly dále hloubeny do země v podobě obdélníkovitých jam, hlubokých kolem jednoho metru i více (Mistřín 130—100 cm)⁷. Jejich hloubka se však postupem doby zmenšovala (Mistřín 50—35—20 cm)⁸, a také jejich tvar se měnil v oválnou nebo okrouhlou jamku (pohřebiště „U lišek“ u Bučovic, hrob XVI: oválná jamka skoro 1 m dlouhá, 60 cm široká, ale již jen 30 cm hluboká⁹).

K hloubkovým číslům třeba ovšem podotknout, že mohla být původně poněkud jiná, než jak se jeví při odkrytí hrobu dnes, neboť se postupem doby měnila síla povrchové humosní vrstvy. Tato mohla v rovinatých polohách vzrůstat, kdežto na návrších a zejména v polohách na svazích se v pozdějších dobách často měnila obděláváním půdy a byla snižována přirozenou devorsí, splachována vodními přívaly atd¹⁰. To vše třeba při posuzování původní hloubky hrobů bráti také v úvahu.

⁵ Caesar, BG. VI. 24, viz výše str. 30 a d.

⁶ Caesar, BG. VI. 13, 15, 24, srovnej k tomu výše str. 35.

⁷ Filip, AR V. 360, Keltové 40r.

⁸ Filip, tamže.

⁹ M. Chleborád, Gallské pohřebiště u Bučovic - U lišek (Bučovice 1930), str. 16.

¹⁰ Srovnej k tomu také již Chleborád, l. c. 8, J. Böhm, OP IX (1936), 184, A. Procházka, GK. 19 a d.

Ostatky spálených nebožtíků byly zprvu ukládány do popelnic, které někdy byly přikryty miskou (pohřebiště „U lišek“ u Bučovic, Pěňčín), později však byla mrtvá těla spalována přímo v hrobních jamách a popel již nebyl ukládán do popelnice (Kobylnice, Křenovice, Mistřín, Ponětovice¹¹).

Poslední stádium tohoto vývoje, prosté malé jamky s hromádkou popele, jak je zjistil profesor Píč na pohřebišti u Stradonic (viz výše), nebylo dosud na Moravě nesporně konstatováno, není však pochyby o tom, že tu jde o pouhý nedostatek pozorování proto, že hromádka popele nebyla náhodou při polních pracích včas před rozvezením a smíšením popele s orníci zpozorována. Jak jsem již upozornil jinde¹², považuji za možné, že v pokročilejší době, kdy máme již doloženu neobyčejně vyspělou techniku vypalování hliněných nádob v uzavřených pecích s tak vysokým žářem jako v moderní době, byly snad mrtvoly zemřelých lidí spalovány v těchto pecích, při čemž vysoký žár zničil mrtvé tělo dokonaleji než oheň na otevřené hranici, a popel byl snad — jako věc při víře v stěhování, převtělování duší nebožtíků bezcenná — rozptylován, rozhazován do vzduchu nebo do tekoucích vod... Tím by se snad také mohlo vysvětlit, že po všem tom poměrně početném keltském obyvatelstvu Moravy, doloženém od posledního století před naším letopočtem až asi do 4. století naší éry, t. j. zhruba asi z doby půl tisíce let, několika osadami hrazenými a množstvím osad nehrazených, se nám zachoval tak přímo mizivě malý počet hrobů.

Pokud jde o kostrové hroby keltské, bývá jejich úprava i v konečné fázi keltského života v našich končinách obdobná jako v předcházejícím starším období. Mrtvý byl do hrobu zpravidla ukládán v natažené poloze nznak. Paže bývají nataženy podle těla. Odchytky od tohoto pravidla lze vyložit rozličným způsobem. Nedostatek obvyklé piety k mrtvému ukazuje, že šlo buď o nevítaného cizince, válečného zajatce nebo otroka. Někdy může jít při abnormální poloze kostry (na boku, poloha údů, jako by se mrtvý v hrobě chtěl obrátit nebo s něčím zápasil) o doklad, že do hrobu byl uložen člověk, který byl jen zdánlivě mrtvý. Na podobný strašlivý osud — zápas o život pod zásepem v hrobě — ukazuje podle mého soudu na příklad poloha kostry v hrobě III na pohřebišti „U lišek“ u Bučovic: kostra ležela na pravém boku, levá noha a levá ruka byly nataženy, kdežto pravá noha ohnuta v pravém úhlu kupředu, a rovněž tak i pravá ruka, která měla nadto prsty namířeny k ústům¹³. A na podobný zápas se smrtí zadušením by mohla ukazovati také poloha koster v hrobech II, IV, V, VI (nakrčená kostra dítěte!),

¹¹ Procházka, GK. 22 a d., Filip, AR V. 360 a d.

¹² VG. IV. 566.

¹³ Chleborád, l. c. 8.

X a XIX na témže pohřebišti¹⁴. Tyto tragické doklady (v sedmi hrobech z celkového počtu 19 hrobů na jediném pohřebišti!, 12 koster leželo v poloze normální) podle mého názoru nasvědčují tomu, že naši Keltové pohřbívali své mrtvé hned po jejich — ať již skutečném, či jen zdánlivém — úmrtí, bez vyčkání určité doby, na příklad tři dnů, jak je dnes obvyklé.

Někdy mohlo dojít k porušení původní polohy kostry a ke změně polohy jednotlivých kostí také vniknutím zvířat při hrabání nor do hrobu a pod.¹⁵

Výprava kostrových hrobů v pozdněkeltské době bývá v poměru ke starším dobám značně chudší na šperky a hlavně na zbraně. V orientaci hrobů převládá i nadále směr od severu (hlava) k jihu, vyskytují se však také hroby orientované opačně — od jihu k severu — i jinými směry¹⁶, podobně, jak tomu bývalo již i dříve¹⁷.

Někdy docházelo také k uložení dvou až tří nebožtíků na témž místě (v témže hrobě) vedle sebe nebo nad sebou. Tak vykopal F. Kalousek v roce 1937 ve Vícemilicích birituální hrob (č. IV), v němž vedle kostry bojovníka stála po jejím boku popelnice se spálenými ostatky ženy (přepálenými kůstkami a popelem, v němž byl zlomek bronzového náramku a železné spony)¹⁸. Tento nález může být zajímavou ilustrací k Caesarově zprávě, že ještě nedlouho před polovicí posledního století starého letopočtu byli spolu s mrtvým pánem spalováni a pohřbívaní také jemu milí otroci a klienti!¹⁹ Rozdíl mezi obsahem vícemilického hrobu a textem zprávy Caesarovy je pouze v tom, že muž v hrobě byl pochován ještě po starém způsobu bez kremace, kdežto žena — patrně otrokyně — byla spálena.

Jiný pohřeb tří spálených nebožtíků, uložených ve třech popelnicích v témž společném hrobě (XVI) zjistil roku 1928 M. Chleborád na pohřebišti „U lišek“²⁰.

Pohřby nad sebou jsou buď téhož druhu, jako na příklad na pohřebišti u Mikulova, kde byly J. Říhovským zjištěny tři podobné případy (v jednom byly dokonce dva hroby kostrové, orientované hlavou k západu (č. 18 a 20, tento mírně k zsz.), umístěny nad kostrovým hrobem (č. 19), orientovaným hlavou

¹⁴ Tamže 8 a d.

¹⁵ Procházka, l. c. 20.

¹⁶ Srovnej J. Říhovský, AR III (1951), 37 a d.

¹⁷ Procházka, l. c. 21.

¹⁸ Tamže 22.

¹⁹ Caesar, BG. VI. 19: Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa, omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis una cremabantur.

²⁰ Chleborád, l. c. 16 a d., Procházka, l. c. 20.

k jihu)²¹, nebo se mohou nad sebou vyskytnout oba druhy pohřebního ritu, jako na příklad na pohřebišti u Ponětovic, kde byla roku 1936 na dně hrobu zjištěna ženská kostra a nad ní žárový pohřeb²². Jiný podobný případ zjistil Procházka také v Křenovicích (hrob IV)²³. Jak Procházka výslovně konstatoval, v žádném z těchto případů nebylo lze bezpečně zjistit, byli-li oba mrtví pohřbeni současně, či byli-li výše uložený nebožtík pochován do starého hrobu až po čase²⁴.

Pro házka zjistil také na pohřebišti v Kobylnicích žárový hrob keltského bojovníka, jehož výzkum ukázal, že mrtvý nebyl spalován — jako obvykle — na zvláštním žárovišti (ustrině), nýbrž že byl uložen v jámě, vykopané a orientované stejně jako u hrobů kostrových, a přímo v ní byl zpopelněn, takže nedopálené zbytky kostry a nespálené zbytky výstroje a výzbroje zůstaly tam, kde byly na těle nebožtíka nebo u něho před žehem umístěny²⁵.

G e r m á n i, kteří se postupně do keltského území stěhovali a žili v keltských osadách, pohřbívali své mrtvé v popelnicových hrobech na pohřebištech těchto osad. Pokud žili na větším území ve vlastních osadách, zakládali si samostatné žárové hřbitovy (Kostelec na Hané).

Jak pochovávali své mrtvé S l o v a n é, kteří se rovněž postupně usazovali ve východní a jižní keltské oblasti Moravy, zatím ještě nemáme nálezy bezpečně doloženo. Je však pravděpodobné, že u nich bylo — jako jinde — rovněž obvyklé pohřbívání žehem²⁶. Nálezy slovanských žárových hrobů u Velatic, Příklad a j., které lze datovat asi do konce období, jímž se zde zabýváme, a do dob následujících²⁷, tento závěr plně potvrzují.

²¹ Ř í h o v s k ý, l. c. 37 a d.

²² Mor. Orlice z 10. září 1936, P r o c h á z k a, l. c. 22.

²³ P r o c h á z k a, l. c. 22.

²⁴ P r o c h á z k a, tamže.

²⁵ Tamže 23.

²⁶ Srov. k tomu Š i m e k, VG. IV. 565.

²⁷ Viz výše str. 438.